

ГАРМОНІЗУЮЧИЙ ВПЛИВ АКТИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗАКОНОДАВСТВО ДЕРЖАВ – ЧЛЕНІВ ЄС

HARMONIZING EFFECT OF THE ACTS OF THE EUROPEAN UNION IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY ON THE LEGISLATION OF THE EU MEMBER STATES

Яковюк І.В., д.ю.н.,

професор кафедри права Європейського Союзу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Вергелес О.О., студентка III курсу факультету адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ковтуненко О.А., студентка III курсу факультету адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті було проаналізовано загальні риси інституційної системи охорони інтелектуальної власності в Україні та наголошено на необхідності її наближення до стандартів ЄС. Зокрема, було досліджено діяльність Управління Європейського Союзу з питань інтелектуальної власності, яка поширюється на гармонізацію практики реєстрації та розробку спільних інструментів держав-членів ЄС для охорони інтелектуальної власності. Доволі значний проміжок часу регулювання суспільних відносин у праві інтелектуальної власності знаходилось під виключною юрисдикцією держав-членів ЄС. Більше того, співпраця в цій сфері не належала до пріоритетних завдань та цілей ЄС. Проаналізувавши нормативно-правову базу ЄС на сьогоднішній день, можна помітити, що питанням сфери інтелектуальної власності приділяється все більше уваги. Більше того, було визначено, що для кожної групи об'єктів права інтелектуальної власності (група авторського права і суміжних прав та група промислової власності) існують власні механізми захисту, залежно від їх призначення та обсягу використання. Автори акцентують увагу на тому, що директиви ЄС є одними з найбільш поширених видів нормативно-правових актів ЄС в галузі інтелектуальної власності. Директива ЄС 2019/790 про авторське право в єдиному цифровому ринку включає важливий розділ щодо стандартизування виплати в ЄС справедливої винагороди авторам, виконавцям за використання творів та зокрема має важливе значення для України щодо розв'язання довголітніх проблем та проблем стосовно невисокого винагород або навіть їх невідплати авторам та виконавцям. Директива 96/9/ЄС щодо баз даних забезпечує правовий захист баз даних, характеризуючи базу даних як «сукупність незалежних робіт, даних або інших матеріалів, організованих у систематичний або методичний спосіб, індивідуально доступних електронним або іншим способом». Директива (ЄС) 2016/943 про захист нерозкритих ноу-хау та ділової інформації (комерційної таємниці) від їх незаконного придбання, використання та розголошення опікується захистом комерційних таємниць. Директиви ЄС безумовно визначають орієнтири розвитку системи охорони інтелектуальної власності для держав-членів ЄС та зокрема для України.

Ключові слова: охорона прав інтелектуальної власності, гармонізація законодавства ЄС, Україна, євроінтеграція.

The article analyzes the general features of the institutional system of intellectual property protection in Ukraine and emphasizes the need for its approximation to EU standards. In particular, the author examines the activities of the European Union Office for Intellectual Property, which extend to the harmonization of registration practices and the development of common instruments of the EU Member States for the protection of intellectual property. For quite a long period of time, the regulation of public relations in intellectual property law was under the exclusive jurisdiction of the EU Member States. Moreover, cooperation in this area was not among the EU's priorities and goals. Having analyzed the EU legal framework to date, it can be seen that more and more attention is being paid to intellectual property issues. Moreover, it has been determined that each group of intellectual property rights (copyright and related rights group and industrial property group) has its own protection mechanisms, depending on their purpose and scope of use. The authors emphasize that EU directives are one of the most common types of EU regulations in the field of intellectual property. EU Directive 2019/790 on copyright in the digital single market includes an important section on standardization of the payment of fair remuneration to authors and performers for the use of works in the EU and, in particular, is important for Ukraine to address long-standing problems and concerns about low remuneration or even non-payment to authors and performers. Directive 96/9/EC on databases provides legal protection for databases, characterizing a database as "a collection of independent works, data or other material organized in a systematic or methodical way, individually accessible by electronic or other means". Directive (EU) 2016/943 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against unauthorized acquisition, use and disclosure deals with the protection of trade secrets. The EU Directives certainly set the direction for the development of the intellectual property protection system for EU member states and Ukraine in particular.

Key words: protection of intellectual property rights, harmonization of EU legislation, Ukraine, European integration.

Сфера інтелектуальної власності є дуже динамічною, оскільки тенденції у світі постійно оновлюються й потребують правового врегулювання. На євроінтеграційному шляху України важливим є через призму загальних аспектів національного досвіду розглянути правові аспекти єдиної системи інтелектуальної власності Європейського Союзу, зрозуміти напрямки розвитку й проблематику.

Питання щодо гармонізації сфери інтелектуальної власності висвітлювали у дослідженнях такі вчені: В.С. Дроб'язко, Р.В. Дроб'язко, С.К. Ступак, Ю.М. Капіца, Г.В. Цірат, Р.С. Еннан, Н.М. Мироненко, Т.С. Демченко, В.О. Жаров тощо.

Метою дослідження є аналіз деяких нормативно-правових актів ЄС у сфері інтелектуальної власності та їх впливу на гармонізацію законодавства держав-членів ЄС. Тенденція до гармонізації законодавства держав-членів

ЄС у сфері інтелектуальної власності набирає обертів. Належне забезпечення охорони прав у цій галузі має значення для ефективного функціонування внутрішнього ринку та економічного і науково-технічного розвитку ЄС як такого. Аналіз розвитку гармонізації у цій сфері є критично важливим для України, як для держави-кандидата на вступ до ЄС. Україна має потенціал розвиватися саме у сфері науки та техніки, адже має сильний людський потенціал з його інноваційними ідеями. Аналіз законодавства ЄС у сфері інтелектуальної власності допоможе зрозуміти вектор розвитку законодавства України, обрати правильний шлях та вдосконалити охорону прав інтелектуальної власності.

Втім, перш ніж аналізувати політику Європейського Союзу у сфері інтелектуальної власності, слід дати коротку характеристику національного досвіду реалізації держав-

ної політики у сфері інтелектуальної власності, щоб провести якісне співвідношення законодавства та виявлення прогалин.

Згідно з пунктом 1 Положення про Міністерство економіки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124). Мінекономіки є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності [1].

Відповідно до Законів України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів», «Про правову охорону географічних зазначень», «Про авторське право і суміжні права» Національний орган інтелектуальної власності (далі – НОІВ) – державна організація, що входить до державної системи правової охорони інтелектуальної власності, визначена на національному рівні Кабінетом Міністрів України як така, що здійснює повноваження у сфері інтелектуальної власності, визначені законами України у сфері інтелектуальної власності, актами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері інтелектуальної власності, та статутом, і має право представляти Україну в міжнародних та регіональних організаціях.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2022 р. № 943-р «Деякі питання Національного органу інтелектуальної власності» визначено, що державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» (далі – УКРНОІВІ) виконує функції НОІВ. Розпорядження набрало чинності 8 листопада 2022 року.

Відповідно до зазначених вище законів до делегованих владних повноважень УКРНОІВІ належить: приймання заявок, проведення їх експертизи, прийняття рішень щодо них; здійснення державної реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень, компонувань напівпровідникових виробів) та видача охоронних документів (патентів, свідоцтв); приймання і розгляд заявок на державну реєстрацію прав автора на твори науки, літератури і мистецтва, а також на реєстрацію договорів, що стосуються прав авторів на твори, здійснення їх реєстрації; видача свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір; визнання прав на об'єкти інтелектуальної власності недійсними повністю або частково у порядку, передбаченому законом; опублікування офіційних відомостей про об'єкти інтелектуальної власності та про подані заявки на торговельні марки (знаки для товарів і послуг); ведення державних реєстрів у сфері інтелектуальної власності та бази даних заявок на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), унесення до них відомостей; надання витягів та виписок в електронній та (або) паперовій формі; здійснення міжнародного співробітництва у сфері правової охорони інтелектуальної власності і представлення інтересів України із зазначених питань у Всесвітній організації інтелектуальної власності та інших міжнародних організаціях відповідно до законодавства; здійснення підготовки, атестації та реєстрації представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених); ведення Державного реєстру представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених); інформування та надання роз'яснень щодо реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності.

Відповідно до Законів України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і

послуг», «Про правову охорону географічних зазначень», «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів» до делегованих УКРНОІВІ владних повноважень належить, зокрема, ведення наступних електронних державних реєстрів:

– Державного реєстру свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір; Державного реєстру договорів, які стосуються права автора на твір; Державного реєстру України винаходів;

– Державного реєстру України секретних винаходів; Державного реєстру України корисних моделей; Державного реєстру України секретних корисних моделей; Державного реєстру України географічних зазначень;

– Державного реєстру України компонувань напівпровідникових виробів; Державного реєстру України промислових зразків;

– Державного реєстру свідоцтв України на торговельні марки;

– Державного реєстру представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених).

Таким чином, в Україні відбувається запровадження дворівневої системи правової охорони інтелектуальної власності, яка відповідає світовому досвіду формування державної політики у сфері інтелектуальної власності та дає змогу створити дієву державну систему правової охорони інтелектуальної власності в Україні.

Слід зазначити, що сприяння охороні інтелектуальної власності в усьому світі шляхом забезпечення співробітництва між державами та дотримання положень багатосторонніх договорів, що регулюють правові та адміністративні аспекти інтелектуальної власності є Всесвітня організація інтелектуальної власності (далі – ВОІВ).

Генеральна Асамблея (членами якої є держави-члени ВОІВ, які також є членами Паризького та/або Бернського союзів), Конференція (членами якої є всі держави-члени ВОІВ) та Координаційний комітет представляють собою основні керівні органи Організації, відповідно до Конвенції ВОІВ. Генеральною Асамблеєю ВОІВ обирається Генеральний директор, який очолює її Міжнародне бюро.

Що ж до регіонального рівня регулювання інтелектуальної власності слід зазначити, що в Європейському Союзі відбувається активне формування єдиної політики у сфері інтелектуальної власності. Відповідальність і повноваження за її реалізацію покладені на такі інституції, як Європейський парламент, Рада ЄС, Європейська комісія та Суд ЄС, а також Управління Європейського Союзу з питань інтелектуальної власності (European Union Intellectual Property Office), які шляхом правового регулювання гармонізують право інтелектуальної власності з національними системами.

Також функціонує і спеціалізована незалежна установа, яка не входить в інституційну систему ЄС – Європейська патентна організація (European Patent Organization). Європейська патентна організація – це міжурядова організація, яка була створена 7 жовтня 1977 року на основі Європейської патентної конвенції (ЄПК), підписаної в Мюнхені в 1973 році [2]. Її діяльність забезпечують Європейське патентне відомство та Адміністративна рада. Європейське патентне відомство, виконавчий орган Європейської патентної організації, пропонує винахідникам уніфіковану процедуру подання заявок, яка дозволяє їм шукати патентний захист у 44 країнах [3].

Повертаючись до інституційної системи ЄС, слід зазначити, що основним завданням Управління Європейського Союзу з питань інтелектуальної власності (далі – Управління ЄС) раніше була реєстрація торговельних марок та промислових зразків, права на які дійсні на території ЄС. Однак станом на зараз діяльність Управління ЄС також поширюється на гармонізацію практики реєстрації та розробку спільних інструментів охорони. Виявом такої діяльності стало створення Мережі інтелектуальної влас-

ності ЄС (European Union Intellectual Property Network), яка об'єднує Управління ЄС, національні та регіональні офіси з питань інтелектуальної власності країн-членів ЄС, міжнародних партнерів та клієнтів Управління ЄС для підвищення ефективності, інформативності та прозорості охорони прав інтелектуальної власності у ЄС.

Охорона права інтелектуальної власності в ЄС є доволі новою галуззю. Її формування протягом років було досить важким. Зокрема, це пов'язано тим, що регулювання інтелектуального права за своєю природою є територіальним. Ця риса поставала перешкодою в процесі організації та започаткування уніфікованого регулювання охорони інтелектуальної власності в Європейському Союзі, адже кожна з держав мала власну систему охорони прав інтелектуальної власності, нормативно-правову базу, яка регулювала цю сферу, правову культуру та традиції, рівень розвитку економіки, науки та техніки тощо.

Доволі значний проміжок часу регулювання суспільних відносин у праві інтелектуальної власності знаходилось під виключною юрисдикцією держав-членів ЄС. Більше того, співпраця в цій сфері не належала до пріоритетних завдань та цілей ЄС. Проаналізувавши устанавчі договори ЄС, можна помітити, що питанням сфери інтелектуальної власності приділялося менше уваги, ніж іншим сферам.

Перший раз про сферу інтелектуальної власності було згадано в Амстердамському договорі від 1997 року [4]. Статтею 133 було визначено, що спільна торговельна політика Європейського Співтовариства має ґрунтуватися на єдиних принципах, зокрема, щодо зміни тарифних ставок, укладення тарифних і торговельних угод, досягнення однаковості у заходах з лібералізації, експортної політики та заходах із захисту торгівлі, зокрема, у випадку демпінгу чи субсидій. Зокрема було встановлено, що Рада, діючи одноставно за пропозицією Комісії та після консультацій з Європейським Парламентом, може поширити застосування цієї статті в тому числі на угоди інтелектуальної власності. Таким чином, сферу регулювання інтелектуальної власності було віднесено до спільної торговельної політики.

Подальший розвиток сфери охорони прав інтелектуальної власності стає більш стрімким, як в державах – членах ЄС, так і на рівні ЄС. Зокрема на національному рівні розвиток систем охорони інтелектуальної власності відбувається під впливом розвитку законодавства ЄС.

Право інтелектуальної власності поширюється в країнах–членах ЄС, безпосередньо впливаючи на національні системи правової охорони. Про його позитивний вплив свідчить приклад наших сусідів – країн Східної Європи, які вже набули членство в ЄС (Польща, Чехія, Словаччина, країни Балтії, Угорщина) або є офіційними кандидатами (Болгарія, Румунія). Для цих держав орієнтація на право ЄС була важливим чинником розвитку національного законодавства, враховуючи той факт, що з багатьох аспектів право інтелектуальної власності ЄС випереджає відповідні норми на рівні регулювання Всесвітньої організації інтелектуальної власності, а в деяких випадках – і розвиток права інтелектуальної власності США. Стандарти охорони інтелектуальної власності Євросоюзу нині в Європі відіграють вирішальну роль і під час вдосконалення національних систем охорони, і під час оцінювання ефективності реалізації прав [5].

Для кожної групи об'єктів права інтелектуальної власності (група авторського права і суміжних прав та група промислової власності) існують власні механізми захисту, залежно від їх призначення та обсягу використання.

Розглянемо деякі з актів ЄС, що регулюють охорону прав інтелектуальної власності та мають гармонізуючий вплив на законодавство держав-членів ЄС.

Директиви ЄС є одними з найбільш поширених видів нормативно-правових актів ЄС в галузі інтелектуальної власності.

У праві ЄС директива є більш м'яким правовим регулятором порівняно з регламентом. Вона є засобом гармонізації законодавства держав-членів, тобто приведення до загального мінімального стандарту, а також засобом децентралізації нормотворчого процесу, який дозволяє врахувати особливості національних правових систем держав-членів [6, с. 183].

У своїй науковій роботі Ю.М. Капіца зазначив, що одним з найбільш впливових надбань *acquis* у сфері ІВ у 2017–2021 роках стало прийняття **Директиви ЄС 2019/790 про авторське право в єдиному цифровому ринку**, яка доповнює директиви 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС, що мала бути реалізована державами-членами до 7 червня 2021 року. Директива включає важливий розділ щодо стандартизування виплати в Євросоюзі справедливої винагороди авторам, виконавцям за використання творів та зокрема має важливе значення для України щодо розв'язання довголітніх проблем та проблем стосовно невисоких винагород або навіть їх невилплати авторам та виконавцям і відсутності сталої прозорої системи виплати винагород організаціями колективного управління. Також документ охоплює положення щодо використання творів, які є поза комерційним обігом; нових прав видавців; запобігання порушенням прав ІВ у мережі Інтернет; винятки та обмеження.

У зв'язку з прийняттям багатьох положень директиви консенсусом та їх нечіткістю, відсутністю визначень і детальних механізмів істотне значення має врахування досвіду держав-членів ЄС з її імплементації, а також відслідковування судової практики [7, с. 18].

Директива 96/9/ЄС (Директива про бази даних) забезпечує правовий захист баз даних, характеризуючи базу даних як «сукупність незалежних робіт, даних або інших матеріалів, організованих у систематичний або методичний спосіб, індивідуально доступних електронним або іншим способом». В директиві визначено, що бази даних захищені як авторським правом, стосовно інтелектуальної творчості, так і законом *sui generis*, який захищає інвестиції (гроші, людські ресурси, зусилля та енергію) щодо одержання, випробувань або представлення вмісту бази даних.

Практика конфіденційності комерційної інформації (*ноу-хау*) реалізовувалася сторіччями. Більшість держав використовують правові інструменти для захисту комерційних таємниць, незважаючи на факт, чи є вони частиною законодавства про ІВ. Рівень захисту конфіденційної інформації важко зіставити з іншими галузями авторського права, зокрема патентами, авторським правом та торговими марками. Однак такий захист може, в основному, бути безстроковим. Захист комерційних таємниць має суттєві відмінності в кожній країні більше, ніж в інших галузях авторського права, і може бути більш вигідним і дешевим, ніж офіційний патентний захист. З 2016 року діє законодавча база ЄС, зокрема **Директива (ЄС) 2016/943 про захист нерозкритих ноу-хау та ділової інформації (комерційної таємниці) від їх незаконного придбання, використання та розголошення** [8, с. 135–136].

Директиви ЄС безумовно визначають орієнтири розвитку системи охорони інтелектуальної власності для держав-членів ЄС та зокрема для України. Важливим аспектом євроінтеграції України є наближення до стандартів ЄС та приведення національного законодавства у відповідність до законодавства ЄС. Зокрема, для розуміння вектору розвитку, необхідно враховувати не лише прийняті директиви на інші нормативно-правові акти, а й плани розвитку, стратегії та концепції, які розробляються на рівні ЄС.

Зокрема, Європейська комісія для покращення способу охорони прав інтелектуальної власності в ЄС поставила перед собою важливі цілі, а саме:

– підтримати швидке розгортання унітарної патентної системи, щоб створити єдиний офіс для патентного захисту та захисту в ЄС;

– оптимізувати систему сертифікатів додаткового захисту, щоб зробити її більш прозорою та ефективною;

– модернізувати законодавство ЄС про промислові зразки, щоб зробити його більш доступним і краще підтримувати перехід до цифрової та зеленої економіки;

– посилити систему захисту географічних зазначень для сільськогосподарської продукції, щоб зробити її більш ефективною, і розглянути, на основі оцінки впливу, чи запропонувати систему захисту ЄС для несільськогосподарських географічних зазначень;

– оцінити законодавство про сорти рослин.

Права інтелектуальної власності, зокрема такі як патенти, торговельні марки, зразки, авторські та суміжні права, а також правила захисту комерційної таємниці надають змогу підприємцям і компаніям оцінювати свої нематеріальні активи. Якщо говорити про теперішню економіку, то промислові продукти та процеси дедалі більше покладаються на нематеріальні активи, захищені правами ІВ, а раціональне управління інтелектуальною власністю вважається одним з головних елементів будь-якої успішної бізнес-стратегії. Галузі, почали все частіше її використовувати, а також відіграють значну роль в економіці ЄС і пропонують суспільству цінні та стабільні робочі місця. Сфери з інтенсивним використанням прав інтелектуальної власності становлять майже 45% ВВП Європи та безпосередньо сприяють створенню майже 30% усіх робочих місць. Багато промислових екосистем Європи не можуть належним чином вдосконалюватися, покращуватися без ефективного захисту інтелектуальної власності та результативних інструментів для торгівлі такими активами.

Потрібно надалі розвивати сильні сторони, оновлюючи та вдосконалюючи різноманітні рамки ЄС, де вважається необхідністю, і запроваджуючи надійну політику інтелектуальної власності, щоб допомогти компаніям отримати користь, прибуток зроблених винаходів і творінь, в той

же час гарантуючи користь економіці та суспільству. В ЄС важливе місце займає винахідливість та креативність, тому постає потреба максимізувати заохочення для виявлення такого потенціалу і направити компанії на шлях економічного відновлення, глобального екологічного та цифрового лідерства Європи.

Стратегії інтелектуальної власності можуть виступати стимулом зростання, адже європейські творці часто не можуть зрозуміти переваги інтелектуальної власності. Це критично підбиває здатність ЄС впроваджувати інновації та зміцнювати свою стійкість у ключових сферах економіки. Європа повинна продовжувати використовувати цінність знань, які різні компанії постійно створюють, розвивають і діляться, допомагаючи їм більш активно керувати цими активами та сприяючи кращому доступу до капіталу та фінансування [9].

Враховуючи інституційне реформування системи інтелектуальної власності в Україні та перехід на дворівневу систему маємо надію на те, що її функціонування матиме позитивний та ефективний вплив на імплементацію вищезазначених та інших директив. Україна повинна розробити національне законодавство стосовно ІВ відповідно до законодавства ЄС. Варто зауважити, що запозичення позитивного досвіду Євросоюзу в галузі правової охорони інтелектуальної власності забезпечить значні перспективи в подальшому напрямку нашої країни до ЄС.

В Європейському Союзі розробляються акти, які впливають як на загальний розвиток ЄС, так і на розвиток держав-членів ЄС у сфері охорони інтелектуальної власності. Такі акти мають гармонізуючий ефект та покликані створити таку собі екосистему від якої матимуть переваги всі сторони – власники авторських та суміжних прав, власники прав промислової власності, держави-члени ЄС та ЄС. Зокрема, Україна у свою чергу має прагнути до підвищення рівня своєї законодавчої бази та обрати вектор розвитку, який сприятиме становленню України як високо-технологічної держави з конкурентоспроможною економікою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 Київ Питання Міністерства економіки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text>
2. European Patent Organization (EPO). URL: <https://www.epo.org/about-us/at-a-glance.html>
3. Governance / EPO. URL: <https://www.epo.org/about-us/governance.html>
4. Treaty establishing the European Community (Amsterdam consolidated version) Official Journal C 340, 10/11/1997 P. 0173–0306. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:11997E/TXT>
5. Бочарова Н. В. Права інтелектуальної власності ЄС: гармонізація з національним законодавством. *Віче*. № 13, липень 2006. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/278/>
6. Анакіна Т. М., Комарова Т. В., Трагнюк О. Я., Яковюк І. В. та ін. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник / за ред. І. В. Яковюка. Харків, 2019. 360 с.
7. Капіца Ю. М. Директива ЄС про авторське право в єдиному цифровому ринку: нові виміри чи нові випробування? *Інтелектуальна власність*. № 8, 2019. С. 6–22. URL: https://ipr.nas.gov.ua/?page_id=1537
8. Забзалюк Д. Є., Кучер В. О. Правові інструменти захисту права інтелектуальної власності за нормами законодавства ЄС. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: зб. тез доп. учасн. VIII Всеукр. кр. столу, 08 груд. 2022 р. Львів : ЛьВДУВС, 2022. С. 130–139.
9. An intellectual property action plan to support the EU's recovery and resilience. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52020DC0760>